

A MUSZAR MOZGALOM

A *muszar* mozgalom mibenléte – reményeim szerint – az előadás egészéből kibontakozik majd, de az elnevezés héber szavához egy értelmező megjegyzést előrebocsájtanék. A *muszar* szó jelentése a biblia héberben: intés, fenyítés, figyelmeztetés, feddés; kicsit módosult modern jelentése pedig: etika, morál.

„Mert lámpás a parancs (*micva*), világosság a tanítás (*tóra*), az élet útja a figyelmeztető intés (*muszar*). (Példabeszédek 6,23)

Ismerd meg a bölcsességet (*hokhma*) és az intést (*muszar*), értsd meg az értelmes mondásokat!” (Példabeszédek 1,2)¹

A két szöveghely a Példabeszédek könyvéből, melyet a bibliai használat szemléltetésére bemutatok, a továbbiakban is fontos lesz, ugyanis a Tóra-tanulás, a hagyományos értelemben vett tudomány és a *muszar*, vagyis az erkölcsi tanítás egymást kiegészítő, támogató jellegét hangsúlyozzák.

Előadásom a 19. századi, orosz uralom alatt álló litván területekre kalauzolja az olvasót. A haszidizmus igen gyors terjedése Kelet-Európában a 18–19. század fordulóján arra készítette a térség rabbinikus tekintélyeit, hogy a kezdetben alkalmazott pusztá elutasításnál és tiltásnál (*herem* kimondásánál) hatékonyabb módot találjanak közösségeik, és legfőképpen a felnövekvő nemzedék megőrzésére, védelmére. A *mitnagdím* irányzat – ahogy a neve is sugallja (jelentése: ‘ellenzők’) – a haszidizmus ellenében fogalmazta meg önmagát, és főképp a hagyományosan *Litá*-nak nevezett területen, vagyis a mai Litvánia, Észak-Beloruszlia és Északkelet-Lengyelország területén voltak támogatói. A küzdelem egyik hatásos eszközét a jesivák megújításában találták meg, így kinevelve az orthodoxia értékeihez tudatosan ragaszkodó, érzelmileg elkötelezett fiatalok utánpótlását. Ezek a jesivák nem a középkori – koraújkori lengyelországi jesivák folytatásai voltak, és nem is kortárs modellekre támaszkodtak, hanem a Tóra-tanulás új modelljét hozták létre. Az első modern litván jesiva az 1803-ban R. Hajim (1749–1821) által alapított volozsini jesiva volt.² Meghatározó újdonsága, hogy független, nem a helyi zsidó községhez tartozó intézmény volt, a vezetője sem volt a község alkalmazottja, és a diákok felett sem gyakorolhatott kontrollt a község. Az elkülönülés erősítette a belső összetartozást, a diákok önszerveződését és a vezető tekintélyét. Mivel a vezetőnek (*ros jesiva*) kizárólagos feladata volt a diákokkal való foglalkozás nagyobb teret kapott a személyes kapcsolat, biztatás, felügyelet. Ennek jelentőségét akkor tudjuk igazán felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy a 17. század végén – 18. században ezen a területen a magasabb szintű Tóra-tanulás intézményeként csak úgynevezett tanházak (*bét midrás*-ok) működtek. Ezekben a diákok szinte teljesen magukra voltak hagyva, az önálló tanulásban, ami egyébként a jesivákban is

¹ A revideált új fordítás alapján: Kálvin Kiadó, 2000. A zárójelekben a héber eredeti kifejezések állnak, hogy a központi fogalmakat világosabban lássuk.

² Lásd erről STAMPFER 2012. 15–47.

jelentős részt tesz ki, legfeljebb egymástól kérhettek segítséget. Vizsgák, számonkérések nem voltak, kontrollt vagy motivációt csak az jelentett, hogy a község tagjai kiket hívtak meg rendszeresen egy-egy ebédre. A volozsini jesiva mintájára később több nagy, szintén akár több száz fiatal befogadó jesiva alapult pl. Mirben 1815-ben. A sikeres modell tanítványok útján terjedt, ebben nagyon is hasonlítva a haszid udvarok terjeszkedéséhez.

A 19. század közepén – második felében azonban új kihívással kellett szembenéznie a *mitnagdīm* mozgalomnak, miközben a haszidizmus elleni harc sem szűnt meg. A kihívást a különféle árnyalatú újító eszmék jelentették: a század közepén a német területek felől érkező *haszkala* (zsidó felvilágosodás), vallásreform, neo-orthodoxia, majd a század végén a cionizmus és a szocializmus megjelenése. Ezen tudatos, saját ideológiával rendelkező újító mozgalmak mellett egyfajta nem ideológiák által irányított fellazulást tapasztaltak a kortársak az új nemzedékek életmódjában. Az 1860-as 1870-es években változás kezdődött a zsidóság helyzetében az orosz birodalmon belül, új gazdasági területek nyíltak meg előttük (bankok, ipar, szellemi szabadfoglalkozások), az urbanizáció folyamata pedig felerősítette, felgyorsította a társadalmi változásokat, gyengítette a hagyományos tekintélyek erejét. Ennek az átmenetnek, az új lehetőségek kinyílásának, a választási lehetőségek megjelenésének jól ismert irodalmi megörökítését adja Sólem Aléhem *Tóbiás, a tejesember* című regénye.³

Jelentős átalakulást figyelhetünk meg az oktatás terén is ezekben az évtizedekben: egyfelől a *bét midrás* (tanház) rendszer leépülését, másfelől a világi, vagyis orosz közép- és felsőoktatásban tanuló zsidó fiatalok számának többszörösére növekedését.⁴ A szám még így sem hatalmas, de kitapintható a hatása, amellyel a zsidó szellemi és gazdasági elit hagyományos összefonódását bontotta meg. Az 1880-as évekre az orosz egyetemeken tanuló zsidó diákok száma már elérte az emblematikusnak számító nagy jesivák (Volozsín, Mir, Telz, Szlobodka) diákjainak összlétszámát. Továbbá a jesivákból kikerülő fiatalok egy jelentős része is, noha a megfelelő Tóra-tudása megvolt, nem élt szigorúan a vallási törvények által irányított életet. Két kortársat idézek:

„Számos bűnünk miatt, képtelenség felbecsülni az eretnenség mértékét, amely kitört országunkban a 'felvilágosultak', lányok és fiúk között egyaránt. Minden nap látunk lányokat és fiúkat, akik tegnap még félték az Urat és az ő Tóráját, de most minden korlátot felrúgnak, az ég óvjon meg minket. Míg az én fiaim és lányaim – hála Istennek a Tóra útját járják és félik az Örökkévalót, ki tudja megmondani, hogy mi lesz velük – Isten ments – néhány év múlva.”⁵

„Az Istenfélelem rettenetesen megromlott... a bűn elszaporodott. Ahol egykor a Tóra és az Istenfélés együtt járt a zsidók között, most – számos bűnünk miatt – ez az egység felbomlott, a kapcsolat megszűnt. Végül, Istenfélés nélkül – Isten mentsen ettől – a Tóra tudás is el fog tűnni.”⁶

³ Sólem Aléhem (1859–1916) regénye eredetileg jiddisül jelent meg 1894-ben. Magyar fordításban először 1958-ban jelent meg.

⁴ Középiskolába járók 1863-ban 574, 1880-ban 7999 fő. Egyetemen tanulók: 1864-ben 129, 1880-ban 566, 1886-ban 1858 fő. (Lásd STAMPFER 2012. 257.)

⁵ R. Eliezer Gordon, a telzi jesiva vezetője, idézi: STAMPFER 2012. 259.

⁶ Jichak Blaser, Salanter tanítványának és munkatársának szavai, az *Or Jisrael* bevezetőjében. Idézi BEN-SASSON 2003. 621.

Joggal vethető közbe, hogy ilyen jellegű panaszt szinte minden újabb nemzedékről fogalmaz meg az előtte járó, azonban mégis ezek a tapasztalatok voltak az elindítói annak a megújulási folyamatnak, amely megértést tanúsítva a fiatal nemzedék elutasítása, illetve az abban rejlő kritika iránt, széles körben átformálta a Tóra-tanulás rendjét, a jesivák működését – visszahódítva, újból elkötelezetté téve ezáltal számos fiatalt.

A muszar mozgalom szellemi megalapozója, R. Jisrael Lipkin (1810–1883) Zsagarében (a mai litván–lett határ közelében) született, és tanulóhelyéről, Salantról kapta azt a nevet, amin leggyakrabban emlegetik.⁷ Ottani tanítómestere, R. Joszef Zundel (1786–1866) karizmatikus személyisége nagy hatással volt rá, tőle vette át azt a meggyőződést, hogy az erkölcsi tisztaság azonos fontosságú a Tóra-tanulással. Az 1840-es, 1850-es években Vilnában és Kovnában működött, jesivát vezetett, *darsanként*, vagyis prédikátorként alkalmazták, és mindenütt az erkölcsi tökéletesedés jelentőségét igyekezett terjeszteni, ha nem is mindig nagy sikerrel.

A kudarc oka, hogy ezekben az évtizedekben közvetlen a közösségeket, azok anyagi és erkölcsi tartóoszlopait, a középosztálybeli családfőket kívánta megszólítani. Ezt a réteget elég műveltnek tartotta az eszmék befogadására, és befolyásuknál fogva a magasabb erkölcsi standard lehetséges terjesztőit látta bennük a gazdasági és társadalmi életben. Az életmódjukhoz, elfoglaltságaikhoz igazodva javasolta úgynevezett *muszar stibl* vagyis erkölcsi tanház, tanulókör létrehozását, ahol szombatoként a délutáni (*minha*) és az esti (*maariv*) ima között közös tanulással, majd közös imával törekednének a morális tökéletesedés felé. Ahogy a vilnai közösséghez intézett levelében (1849) Salanter megfogalmazta:

„Az elfoglalt ember bűnösen cselekszik bármerre fordul. Az elfoglaltsága viszi rosszra, mert szelleme és ereje összezavarodott, a gondok és összevisszaság béklyójában van. Ezért tűzzetek ki egy időpontot Szent Szombaton, összegyűjteni egy meghatározott időpontban a város előkelőit, akiket sokan fognak követni az erkölcsi kérdések tanulmányozásában. Nyugodtan beszéljete, gúnyolódás és irónia nélkül, számításba véve az ember jó tulajdonságait és hibáit, hogy hogyan kellene őt fenýíteni, hogy elforduljon az utóbbiaktól és erősödjön az előbbieken. Ne ítélezzetek első pillantásra, osszátok meg a feladatokat egymás között, nem terhelve túlságosan sokat egyre. Apránként sokakat össze lehet gyűjteni. Az elmélkedés csendjében, a bölcs megfontolásban mindenki erősíteni fogja a másikat, gyógyítani szíve balgaságait és kiűzni káros szokásait.”⁸

A középosztálybeli családfőknél különösen is hangsúlyosnak tartotta a pénzügyek, az üzleti élet tisztaságát, amit – az ételek kóserságához hasonlóan – csak folyamatos odafigyelés, tudatos gondosság biztosíthat.

A másfél évtizedes munka nyomán is legfeljebb tíz „muszarnyik” tanulókör jött létre, a középosztály középkorú tagjai nem váltak tömegesen a mozgalom hívévé. Valódi áttörés csak akkor következett be, amikor Salanter néhány elkötelezett tanítványa a fiatalok nevelése, a jesivák világa felé fordult, és ott honosította meg – az addigra már Königsbergben élő – mesterük módszereit. A

⁷ Lipkin rövid életrajzát lásd ETIKES 2010.

⁸ Idézi: BEN-SASSON 2003. 621.

megkésített sikerhez bizonyosan az is hozzájárult, hogy míg a század közepén még nem volt széles körű konszenzus a kelet-európai zsidóságban az új megközelítések szükségességéről, addig a század második felében a válság-érzet növekedésével a hagyományos körök is nyitottá váltak bizonyos újításokra, főként az oktatás terén.

Salanter az erkölcsi fejlődést, tökéletesedést pszichológiai kérdésként fogta fel, nem teológiai problémaként. A kabbalista szemlélettől eltérően az emberi lelket autonóm egységnek tekintette, működését racionális magyarázatokkal megérthetőnek, nem pedig metafizikai erők által befolyásoltnak tartotta. Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a mai olvasónak magától értetődő elvek, a maga korában, az orthodox zsidó közösségben nagyon is újszerűek voltak. Azt tanította, hogy az erkölcsi fejlődés gátja a belső motiváció hiánya. A parancsolatok ismerete és érvényességük elismerése még nem garancia betartásuk sikerére, ugyanis az emberi viselkedést nem az intellektuális ismeretek, hanem érzelmek vezérik. A *muszar* módszer célja épp a hídépítés a vallásjogi normák és azok alkalmazásának emocionális képessége között, olyan nevelési eszközök alkalmazása, amelyek lehetővé teszik az érzelmi – spirituális élet kontrolállását, végső soron az önkontrollt.

A morális kudarchoz, a parancsolatok megszegéséhez vezető belső folyamat kulcsfogalma Salanternél a *taava*, vagyis a vágy. A vágyra minden – a kabbala által rárakott – metafizikai felhang nélkül tekintett, születésünktől természetes törekvésünknek tekintve az örömet adó és élvezetes dolgokhoz való vonzódást, illetve a fájdalmas, szomorú dolgoktól való távolságtartást. Nem ítélte el kategorikusan a vágyat, de veszélyes dolognak tartotta, mivel sokszor arra viszi rá az illetőt, hogy a vallási parancsokkal ellentétesen cselekedjen, sőt arra, hogy a normától eltérő viselkedésére még öngazolást is találjon. Ez utóbbit tekinti Salanter a rosszra való hajlamnak.

Elsődleges visszatartó erő szerinte a büntetéstől való félelem lehet. Mivel a vágyat erős érzelmek mozgatják, hasonlóan intenzív érzelmek szükségesek a legyőzéséhez is. Ilyen érzelmek belsővé tételéhez egy az extázissal határos tanulási módszert írt elő. Az általa használt héber terminológia erre *hitpaalut*, vagyis elragadtatás. Az éppen tanulmányozott etikai traktátus egy-egy passzusát, vagy egy Bibliából, midrásból, Talmudból vett mondatot kell újra és újra felolvasni a könyvből hangosan, egy melankolikus dallammal kísérvé. Az olvasás fokozatosan egyre izgatottabbá válik, majd az átélt mély érzelmek hatására kiáltások, könnyek törnek elő. Az így elsajátított szöveg, pontosabban annak tartalma, tanítása mélyen meggyökerezik a lélekben, nemcsak intellektuális ismeret, hanem mélyen megélt érzelmek szintjén is.

A tanuláshoz alkalmazott etikai irodalmat klasszikus és szinte kortárs szövegekből, korban és műfajban is elég eklektikusan válogatta össze. Néhány cím a listáról:

Bahja ibn Pakuda, *Hovot ha-levavot* (A szív kötelességei) – 11. századi judeo-arab filozófiai munka az Ibériai félszigetről

Slomo ibn Gavriol, *Tikkun middot ha-nefes* (A lélek erényeinek megjavítása) – 11. század Andalúzia

Jona ben Abraham Gerondi, *Saaré tesuva* (Megtérés kapui) – 13. sz. Katalónia
Mose Hajim Luzzatto, *Meszilat jesarim* (Igazak ösvénye) – 18. sz. Itália
Menahem Mendel Lefin, *Hesbon nefes* (A lélek számvetése) – 19. sz. Galícia

A felsorolásban a címek magukért beszélnek. Az első három szerző a középkori (11-13. századi) Ibériai félszigeten alkotott, műveik a rabbinikus hagyományban is elismert művek, bár az előbb ismertetett tanulási mód korábban természetesen elképzelhetetlen lett volna. Luzatto műve azonban egy 18. sz. moralitás dráma, a héber drámairodalom egyik legkorábbi darabja, Lefin írása pedig a zsidó felvilágosodás szellemiségéhez nagyon közel álló szöveg, ami ráadásul Benjamin Franklin írásain alapult, bár ennek Salanter valószínűleg nem volt tudatában. Ibn Gavriol, Luzatto és Lefin munkáinak vilnai újrakiadását ő maga szorgalmazta. A muszar mozgalom abban az értelemben sem követte a hagyományos szövegértelmezés, tanulmányozás útját, hogy nem írtak kommentárokat ezekről a sokat forgatott szövegekről. Egyszerűen másra használták őket

A vágyakkal való szembeszállás másik, Salanter által javasolt, módszere egy kontemplatív módszer volt, melynek során az illető mélyen magába tekintve törekszik a bűnök elkövetéséhez vezető hajlamokat felfedezni, illetve azokat az életkörülményeket és társadalmi közeget azonosítani, melyek az elbukáshoz vezetnek, hogy ezeket elkerülhesse. A módszer ellenzői leginkább azt kifogásolták, hogy mindez elveszi az időt a Tóra-tanulástól. Erre a kritikára válaszul javasolta Salanter további technikaként a halakha praktikus szempontú tanulmányozását, vagyis azzal a területtel kapcsolatos vallási parancsok intenzív tanulását, amiben botladozik az illető. Ha a tanulást a gyakorlati szempontokra maximális figyelemmel végzik, akkor minden bizonnyal ez is meggyökerezi a lélekben a parancsok betartására való hajlamot.⁹

Mint már említettem Jisrael Salanter közvetlen tanítványai, Jichak Blaser (1836–1907) és Szimha Zissel Broida (1824–1898) kezdték az elveit és módszereit fiatalok oktatásában használni: Szimha Zissel például a kurlandi Grobinában alapított iskolát. Az első igazán jelentős, és később másoknak példaként szolgáló muszar-jesivát azonban már Szimha Zissel tanítványa R. Natan Cvi Finkel (1849–1927) alapította Slobodkában (Kovno egy elővárosában) 1881-ben.

A Slobodka jesivában, és később a modellt átvevő más jesivákban a diákok legalább napi fél órát szenteltek az előbb említett szövegek valamelyikének tanulmányozására, egy fájdalmat, szomorúságot kifejező dallammal kísérve. A dallam egységes volt valamennyi diáknál, de a szöveget, az olvasott könyvet mindenki maga választhatta meg. Ezekben a jesivákban egy *masgiah* (felügyelő) volt megbízva a növendékek lelki – erkölcsi fejlődésének felügyeletével. A *masgiah* szerepe legalább azonos súlyú volt, mint a ros jesiváé, de esetenként fölé is nőtt az eredeti szellemi vezetőnek. Natan Cvi Finkel maga is a *masgiah* szerepet választotta a Slobodka jesivában a gyakran váltakozó ros jesiva mellett. Ez a felügyelő tartott hagyományos előadásokat, továbbá legalább hetente egyszer minden jesiva-növendékekkel elbeszélgetett. Ezek a *muszar smúz*-nak nevezett alkalmak vagy valami általános erkölcsi, etikai témát jártak körül, vagy a jesiva életének

⁹ Salanter tanulási, önevelési módszereinek részletes leírását lásd GOLDBERG 1982. part II-III.

egy konkrét eseményét, konfliktusát dolgozták fel. Az elhivatott diákok gyakran kis köröket (*vaad* – tanács, bizottság) alkottak, akik közös recitálásra gyűltek össze, együtt érték el a kívánatos lelkiállapotot, és éltek meg a lelki közösséget.

Sokszor megfogalmazott, és nem is minden alapot nélkülöző kritika, hogy az érzelmi életre fektetett nagy hangsúly, a muszar-tanulás módszerei által teremtett légkör a Talmud-tanulást időben és súlyában is másodlagossá tette ezekben a jesivákban. Épp emiatt, ahogy a muszar mozgalom elkezdett behatolni a jesivák világába, az ellenzők hangja is megerősödött a jesivák hagyományos vezetői rétege részéről. Ennek ellenére a 20 század elejére a muszar tanulás a litván jesivákban uralkodó trenddé vált, és ezáltal Salanter eredeti célkitűzése – ha kerülő úton is – de megvalósult. A jesivákban fiatal kortól a tudatos erkölcsi önfejlesztésre nevelt fiataloknál el lehetett érni azt, ami az idősebbeknél már túl nehéznek bizonyult. A jesivákból a polgári életbe kikerülő, a muszar által kialakított szigorú lélekkel telített, és az összetartozás erejét mélyen megélő „muszarnyikok” valós társadalmi súlyt tudtak képviselni a vallási előírásokhoz elkötelezetten, a kor kihívásai ellenében is ragaszkodók oldalán.

Végezetül szeretném megemlíteni, hogy kifejlődött a muszar jesiváknak egy maximalista vagy szélsőséges, mindig kisebbségben maradó irányzata is, amelyet Nowardok stílusnak nevezünk, szintén a modellt adó intézményről. Ennek alapító vezetőjéről Joseph Josel Horovitzról (c.1850-1919) *Bét Joszef* (József háza)-ként is szokták emlegetni ezeket az intézményeket. Joseph Josel egy mélyebb pszichológiai megközelítést alkalmazott, ami a muszar-irodalom szövegeinek már ismertetett módon való tanulására szánt sok-sok órán túl a diákok önuralmának sajátos módszerekkel való fejlesztését jelentette. Ennek célja az volt, hogy a fiatalok képesek legyenek legyőzni, elfojtani természetes hajlamukat a hiúságra vagy az anyagi biztonsághoz, tárgyi javakhoz való ragaszkodásra. Az eszköze pedig az, hogy különféle megalázó helyzeteket kellett elviselniük, pl. rongyos ruhában jól öltözött emberek közé menni, vonatra szállni pénz nélkül, kitéve magukat a megalázó következményeknek. Ma már talán csak polgárpukkasztásnak látnánk mindezt, de akiknek ezt át kellett élniük másképp vélekedtek. Egyes visszaemlékezők szerint mindez olyan mélységekbe is vezethetett, hogy az innen kikerülők már sosem tudták élvezni az életet, lelkileg egész életükre megnyomorodtak.

Irodalom

BEN-SASSON, Haim Hillel

2003 Musar Movement. in: Skolnik, Fred ed., *Encyclopaedia Judaica*. Jerusalem, 2nd ed., Vol. 14, 621-623.

ETKES, Immanuel

1993 *Rabbi Israel Salanter and the Mussar Movement. Seeking the Torah of Truth*. Jewish Publication Society. Philadelphia.

2010 Lipkin, Yisrael ben Zeev Volf. in: Hundert, Gershon David ed. *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*.
(http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lipkin_Yisrael_ben_Zeev_Volf)

GOLDBERG, Hillel

1982 *Israel Salanter: Text, Structure, Idea; The Ethics and Theology of an Early Psychologist of the Unconscious*. KTAV Publishing House. New York

STAMPFER, Shaul

2012 *Lithuanian Yeshivas of the Nineteenth Century. Creating a Tradition of Learning*. The Littman Library of Jewish Civilization. Oxford – Portland.

BÁNYAI, Viktória

THE MUSAR MOVEMENT

The paper summarizes the history of the Musar movement, an educational movement and ethical program designed to promote and develop the teachings and practices introduced by Yisrael Lipkin (Salanter; 1810–1883). The purpose of Musar in Salanter’s teaching is to serve as a bridge between the normative contents of *halakha* and the emotional ability to actualize them. This requires a psychological theory that explains the components and behavior of the emotional-spiritual mechanism. On the basis of such a theory, educational means must be developed that will allow one to control emotional-spiritual life and, as a result, one’s conduct.